

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Постановка проблеми. В даний час у сучасній школі серед учнівської молоді надзвичайно загострилася проблема насильства, довготривалих агресивних проявів та третирування у міжособистісних стосунках підлітків, здійснюваних самими дітьми одне до одного. Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі, а педагоги багато роблять для того, щоб запобігати знущанню та своєчасно усувати його, але на жаль цю проблему часто замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати. А за таких умов проблема не усувається, навпаки, набуває більших обсягів і жорстоких проявів. Тому ця тема в даний час є надзвичайно актуальною для глибшого її вивчення.

Дану проблему вивчали такі вчені, як Е. Пелігріні, С. Салмівалі, Р. Дж. Хезлер, Е. Роланд, В. Бесаг, Д. Лейн, Дж. Девой, С. Кафербергер, Д. Ольвеус, А. Король, С. Стельмах, О. Морозов, Д. Булда, М. Бородаєва, Х. Лейманн, Л. Кішлі, І. Кон, Д. Лейн, К. Лоренц, Н. Данкансон та багато інших.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми булінгу та висвітлення особливостей даного явища в шкільному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Назва «булінг» походить від англійського слова «bully», яке означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати, або заподіяти шкоду слабшим людям. Слово булінг (bullying) означає агресивну поведінку однієї людини відносно іншої людини з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу. Перші публікації з проблеми шкільного цькування з'явилися ще у 1905 році. На початку 90-х років ХХ ст. проблема булінгу почала вивчатись у США. Центральне місце в розвитку теорії булінгу зайняла

робота Д. Ольвеуса (Olweus) (1978). Розроблена автором модель булінгу в освітньому середовищі послужила основою подальшого вивчення проблеми.

Грунтовніше проблему насильства, зокрема третирування одних учнів іншими висвітлили такі зарубіжні вчені, як І. Бердишев, І. Кон, Х. Лейманн, Д. Лейн, К. Лоренц, Д. Ольвеус та ін. Зокрема, проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі українські вчені як С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов та ін. Заслужують уваги і праці О. Барліт, А. Барліт, О. Воронкевич, А. Король та ін. Вітчизняні наукові роботи з означеної проблеми мають загальний характер, не досліджені на сьогодні теоретико-методологічні основи цього явища, його причини, наслідки [2, с.1-34].

Булінг у середній школі потребує не тільки реакції педагогів і адміністрації школи, а й грамотно розроблених, ефективних стратегій, спрямованих на попередження і вирішення подібних ситуацій. Н. Данкансон, П. Рандолл, Дж. Салісбері зазначають, що впродовж тривалого періоду загальноприйнята серед педагогів думка щодо подібних ситуацій полягала в тому, що образи, конфлікти і травля завжди були присутні у дитячих колективах, що, як правило, діти легко забувають подібні конфліктні ситуації [3].

Практично в усіх країнах булінг більш поширений серед хлопчиків, ніж серед дівчаток, і його жертвами також частіше стають хлопчики. Це не просто пустощі або грубість, а особлива форма взаємин. Аналізуючи форми прояву булінгу, найбільш типові для хлопчиків і дівчаток, слід зазначити, що якщо хлопчики частіше вдаються до фізичного булінгу (стусани, поштовхи тощо), то дівчатка більш охоче користуються такими формами тиску, як поширення пліток, виключення з кола спілкування. А втім, ця різниця відносна і схоже, що вона зменшується. Шкільний боулінг – явище системне й комплексне. Тому, окрім лікарів, психіатрів, психологів (які займаються зазвичай уже з тими, хто піддався цькуванню та знущанням з боку своїх однолітків і однокласників), до вивчення й профілактики цього явища повинні, безперечно, долучатись учителі, соціальні педагоги, шкільні психологи.

Як наголошує С. Стельмах, мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб. Однак суть булінгу вчені вбачають не в самій агресії чи злості кривдника, а в почутті зневаги, презирства, відрази агресора щодо жертви [5, с.196–202].

Підґрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. Ще одна характерна риса булінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині. Серед причин булінгу в колективі вчені виділяють наступні: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо [1, с.395].

А. Король проаналізовано ознаки булінгу, на які можемо звернути увагу. Йдеться про : 1) емоційне приниження, що має вербальні і невербальні способи вираження. Вербальні представлені негативно забарвленими висловлюваннями, використанням підвищеного тону, криком, звинуваченням у помилках, приниженням здобутків і досягнень людини. Невербальні способи – це зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо; 2) тривалість емоційно образливої і принизливої поведінки. Жертви булінгу визнають, що навіть, якщо неприйняття і несхвалення висловлюється у відносно м'якій формі, але впродовж тривалого періоду, виникає відчуття загнаності та відсутності виходу; 3) непривітна і недовірлива поведінка також класифікується як булінг; 4) втручання у приватне життя людини; 5) якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг; 6) якщо агресор має намір завдати

шкоду іншій людині, або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмувальні події, ця поведінка є булінгом; 7) агресор займає вище становище ніж його жертва і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [4].

Важливим є також питання наслідків булінгу. Наслідки булінгу – дуже серйозна проблема, над якою потрібно задуматися і добре вивчити, тому що вони можуть носити різний характер. Опинившись в ролі жертви булінгу, дитина одержує величезну кількість психічних травм, які неминуче позначаються на її подальшому житті. Найперше, на чому позначається булінг, це на психіці дитини. Відбуваються розлади психіки. Навіть одиничний випадок булінгу залишає глибокий емоційний шрам, що вимагає спеціальної роботи психолога. Дитина стає агресивною і тривожною, що переходить і в доросле життя. У неї виникають проблеми у поведінці. Вона схильна і до депресій, і до суїциду. Ще одним наслідком можна назвати труднощі у взаєминах. Дитині потім важко налагоджувати стосунки з оточуючими, важко спілкуватися з батьками, вчителями. Такі діти можуть надавати перевагу спілкуванню у соціальних мережах. Не менш важливим наслідком булінгу є хвороби.

Наслідки існують не тільки для жертви булінгу, але й також і для самого булера. У дуже рідкісних випадках булери усвідомлюють непривабливість своєї поведінки. Спогади про минулі «подвиги» викликають у них почуття пекучого сорому. Іноді вони намагаються навіть якось загладити свою провину. Але жертви шкільного булінгу рідко йдуть на контакт зі своїми мучителями. Звичайно, агресор менше страждає від наслідків булінгу, ніж жертва, але все ж безслідно це не проходить і для нього. Досвід насильства деструктивний для особистості насильника. У нього руйнуються механізми формування близькості з іншими людьми, і він ніколи не зможе створити довірливих теплих відносин з партнерами, навіть з власними дітьми завжди буде на відстані [4].

Сьогодні, в процесі реформування системи освіти, проблеми цькування і насильства в шкільному середовищі дуже часто стають перепоною для досягнення мети всебічного розвитку дитини. Допомога дорослих дуже потрібна ді-

тям та молоді в будь-якому віці, особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю.

Заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття учнями та ученицями знань в безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки. Попередження шкільного насильства вимагає комплексного підходу, що базується на принципах гуманістичної психології і педагогіки, і передбачає застосування психолого-педагогічних методів і методик у практичній роботі з учнями, їх батьками і вчителями (А Маслоу, К.Роджерс, В. Франкл, Ш. Бюлер, Р. Мей та ін.).

Як свідчить зарубіжний досвід профілактики шкільного насильства, програми повинні мати системний профілактично-корекційний характер. Однією з найбільш відомих є програма Д. Ольвеуса (Olweus Bullying Prevention Program, ОВРР), що містить комплекс інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій, якими охоплюються всі учасники навчального процесу в школі. Реалізація цієї програми передбачає три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) та індивідуальний [6, с.1-80; 7, с.158-166].

Важливим компонентом подолання булінгу є психопрофілактика. Вона включає сукупність заходів, які забезпечують психічне здоров'я, охоплює профілактику особистих і професійних криз, попередження, виникнення і поширення нервово-психічних захворювань. Ще одним з важливих кроків до подолання булінгу є знання про закони. Тобто слід дитині пояснити, що за заподіяну матеріальну чи фізичну шкоду існує покарання.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, варто наголосити, що боулінг – дуже небезпечне явище, яке несе за собою безліч неприємних наслідків. Тому потрібно проводити у школі антибулінгові заходи. Шкільний булінг за своєю природою є складним соціально-психологічним явищем, що розуміється як специфічна соціальна ситуація, яка виникає в групі та базується на порушеннях у соціальних стосунках, передбачає специфічну групову динаміку (з перероз-